

FROJD I SEKSUALNOST

povodom 150-godišnjice rođenja Sigmunda Frojda

Jasmina Barišić

Institut za psihijatriju,
Klinički centar Srbije

Dvadeseti vek sa svim svojim teko-
vinama ostaje iza nas, međutim dostig-
nuća tog vremena prisutna su i danas.
Nesumljivo je da je Sigmund Frojd (Sig-
mund Freud, 1856-1939) jedan od ljudi
koji pripada naučnim revolucionarima
prošlog veka. Dr Frojd je otvorio vrata
čovečanstvu u jedan potpuno novi
svet, otkrivši i približivši ljudskom rodu
psihološka saznanja i istine: da su psi-
hički procesi determinisani procesi, da
čovekovo mišljenje, delanje i osećanja
mogu biti nesvesno motivisani, da je
uloga emocionalnih faktora u razvoju
ličnosti presudna, da je ogroman uticaj
prvobitne sredine u najranijem detinj-
stvu na formiranje zrele ličnosti, da
snovi imaju veliki značaj u životu čove-
ka itd.

Svaki onaj koji se u sadašnjosti ili
budućnosti bude bavio arheologijom
psihe, a trebalo bi da se bavimo i mora-
mo da se bavimo ovom arheologijom,
jer je “nepoznavanje samog sebe stvar
opasna po život” (A. Adler), neće moći
da mimoide otkrića koja je učinio Sig-
mund Frojd. On je ljudima otkrio jedan
od velova tajne, ukazujući im kako da
upoznajući bolje sebe, mogu sobom
bolje da vladaju.

Seksualnost je, može se reći, jedna
od centralnih tema unutar psihoanalize
i Frojdovog dela. Frojd je vrlo rano
uočio njen značaj, posebno za razume-
vanje duševnih poremećaja, kao što su
npr. histerije. Razvojem i primenom
psihoanalitičkog metoda je došao do
niza značajnih otkrića, kao što su infan-

tilna seksualnost, erogene zone, masturbacione fantazije, Edipov kompleks, kastraciona anksioznost, penis zavist i drugo.

Po originalnom shvatanju ponuđenom u "Tri rasprave o teoriji seksualnosti", (1905) osnovna je ideja da nagoni naročito seksualni, imaju svoj izvor, cilj i objekat. Po klasičnom modelu objekat postoji samo da bi zadovoljio cilj nagona. Frojd je živio u vreme kada su Darwinovske koncepcije izmenile celokupnu kulturološku klimu, poimanje ljudske vrste. Frojd je bio dete svog vremena. Da podsetimo po Darwinu: dva osnovna principa su prirodna i seksualna selekcija. Prvi služi opstanku vrste, a drugi zadovoljstvu. Mada ih je video kao nezavisne, Darwin je pretpostavio da iza njih postoje dva instikta, koji su u osnovi celokupnog životinjskog ponašanja, odnosno instinkt samoodržanja i seksualni instinkt. Tumačeći seksualnost ljudskih bića u skladu sa Darwinom, Frojd u svojoj prvoj topici nudi dva nagona, nagon samoodržanja i seksualni nagon, Eros. Ceo smer "Tri rasprave" je u suština procena koliko jedan objekt, uspešno ili neuspešno, omogućava ispunjenje nagona.

Nagon u Frojdovoj teoriji jeste "granični koncept između psihičkog i somatskog", a označava one snažne unutrašnje nadražaje, koji zahtevaju neodložno i potpuno rasterećenje i od kojih, ma koliko se trudili, ne možemo pobeći. Seksualni nagon ima svoj izvor, što je telesno razdraženje neke od različitih erogениh zona, snagu-izvesnu količinu energije kojom raspolaže, zatim cilj - rasterećenje od napetosti i zadovoljenje određenog parcijalnog ili genitalnog

nagona na odgovarajućem objektu, koji može biti sopstveni ili tuđi deo tela, predmet ili osoba, stvarna ili zamišljena.

Moramo naglasiti da je u Frojdovoj teoriji seksualnosti, bitan i nepromenljiv sam nagon, zapravo njegova energija, pritisak ka aktivnosti, a da su promenljivi izvor, cilj i objekat.

Tvorac psihoanalize je isticao da je njegov pojam seksualnosti različit od uobičajenog, naučnog i svakodnevnog. U opštepoznatom značenju "seksualno" se odnosi na sve one biološke pojave, postupke, radnje, organe i karakteristike koje su u vezi sa polom, polnim razlikama i sa funkcijom razmnožavanja. U Frojdovoj pak terminologiji, seksualnost odraslog i normalnog čoveka usmerena na suprotni pol, podređena reproduktivnoj funkciji, samo je jedan poseban vid seksualnosti koji se naziva genitalna seksualnost. Prema tome, Frojdov pojam seksualnosti je širi, prostraniji od uobičajenog, konvencionalnog. On obuhvata i seksualnost "abnormalnih", tzv. nastranih ljudi i dece. Preciznije rečeno, tvorac psihoanalize, prema vlastitom samorazumevanju, nije ovaj pojam proširio, rastegao izvan njegovih granica, već mu je dao pun obim koji mu je bio oduzet neopravdanim svođenjem seksualnosti u neprikladno uske granice. U jednom kratkom osvrtu na svoju teoriju seksualnosti, Frojd kaže da njegova proširivanja ne znače novine, već ponovno uspostavljanje pravog stanja stvari, otklanjanje necelishodnog sužavanja pojma na koje smo se privoleli. Odvajanje seksualnosti od genitalija ima prednost što nam dopušta da seksualnu delatnost

dece i perverzних posmatramo sa istog stanovišta, kao i onu kod odraslih. Dok je ona prva bila do sada potpuno zane-marena, druga je bila prihvaćena bez razumevanja, sa moralnim negodova-njem.

OTKRIĆE INFANTILNE SEKSUALNOSTI: REVOLUCIJA I SKANDAL

Objavljena prvi put 1905. god. knji-ga "Tri rasprave o teoriji seksualnosti" se smatra Frojdovom drugom knjigom po svom značaju, nakon "Interpretacije

DREI ABHANDLUNGEN ZUR SEXUALTHEORIE

VON
PROF. DR. SIGM. FREUD
IN WIEN

LEIPZIG UND WIEN
FRANZ DEUTICKE
1905

snova" (1900.), ali i njegovim nepreva-zišćenim radom na polju seksualnosti. Do 1926. godine ova knjiga je doživela šest izdanja, a broj strana se uvećavao sa Frojdovim otkrićima i razmišljanjima,

tako da je sa početnih 80 u poslednjem, ova knjiga imala 120 strana autorovog teksta.

U ovom delu, Frojd se otvoreno su-prostavio popularnim stavovima i tada aktuelnim pretpostavkama u vezi sek-sualnosti. Proširujući ideju seksualnosti preko uskih konvencionalnih granica, otkriva korene seksualnosti u ranom detinjstvu, u ljudskom periodu mnogo ranije u odnosu na sve dotadašnje pri-stupe ovoj tako važnoj sferi čovečijeg postojanja. Tabu da seksualnost poči-nje sa pubertetom je ovim značajnim delom narušen, a razvoj seksualnosti je po prvi put definisana kroz postepene faze seksualnog sazrevanja, pre nego što se postigne puna seksualna zrelost.

PRVI ESEJ - SEKSUALNE NASTRANOSTI

U prvom eseju Frojd se bavi kriti-kom popularnog verovanja u naučnim krugovima da su perverzije poput ho-moseksualnosti posledica degeneracije ili da su urođene karakteristike. Smatra da se pravi uzrok nalazi u detinjstvu, drugim rečima da se radi o pitanju psi-hoseksualnog razvoja. Iz potpuno nove perspektive i u odnosu prema zna-me-nitim seksolozima tog vremena, Kraft Ebingu i Hejvlok Elisuu, Frojd se bavi i tkz. "normalnom" seksualnošću. Postavljajući svoj pristup na postojanje in-stinktivnih motiva i objekata, Frojd po-stavlja distinkciju u sklopu kategorije perverzija: diferencira "devijacije u od-nosu prema seksualnom objektu" (po-smatra osobu prema kojoj je usmerena seksualna privlačnost) i "devijacije u odnosu prema seksualnom cilju" (po-

smatra akt prema motivu nagona). I pre Frojda je “objekt”, u klasičnom smislu “osoba” a ne “predmet”, pominjan od strane Šekspira (*Dva gospodina u Veroni*).

Udeo biseksualnosti

Frojd klasifikuje pod “devijacije u odnosu prema seksualnom objektu” različita ispoljavanja homoseksualnosti, pedofiliju i zoofiliju. Za njega su ove perverzije posledica stečenih karakteristike ljudske seksualnosti, a ne nečeg urođenog ili konstitucionalnog, kao što se do tada smatralo. Frojd kao odgovor na pitanje kako to da neki ljudi biraju za seksualni objekt osobu istog pola a drugi osobu suprotnog, postavlja ideju o biseksualnosti, univerzalnoj tendenci postuliranoj od strane Flis-a (Wilhelm Fliess). Za razliku od tvorca ideje, koji je smatrao da se osnov za biseksualnost formira tokom razvoja ljudskog embriona, Frojd prepoznaje koegzistenciju maskuline i feminine dispozicije u svakome, od detinjstva pa sve do izbora finalnog objekta, kao i da izbor zavisi od predominacije pomenutih tendenci.

Po Frojdu u perverzijama seksualni nagon se lomi na različite delove, koje naziva “komponentama instinkta”, dok se kod normalne seksualnosti komponente instinkta udružuju i deluju u pravcu genitalne zrelosti (zrele seksualnosti).

Perverzije, neuroze i normalnost

Između ostalog, dva Frojdova zaključka su šokirala javnost. Prvi je da se neurotski simptomi ne kreiraju eksklu-

zivno na osnovu normalnog seksualnog nagona, nego delom i kao posledica abnormalne seksualnosti. Ovaj stav se ogleda u čuvenoj Frojdovoj rečenici: “..neuroze su, da kažemo, negativ perverzije”. Ono što je sprovedeno u delo od strane perverzih kroz ponašanje je kod neurotičara imaginirano u fantazijama i snovima.

Drugi zaključak je da predispozicija prema perverziji nije izuzetak, već da je u sklopu tkz. normalne konstitucije.

DRUGI ESEJ – INFANTILNA SEKSUALNOST

Odgovor na pitanje kako to da ljudi previđaju seksualnu delatnost dece, Frojd nalazi u infantilnoj amneziji odraslih, koja obuhvata najveći deo vlastitog ranog detinjstva. Po Frojdu ovo nesećanje odraslih i histerična amnezija u osnovi imaju isti mehanizam odbrane: represiju – i dok se kod histerije radi o represiji seksualnog nagona povezanog sa zavođenjem, kod odraslih se radi o tome da se štiti od svesnosti početaka seksualnog života još u detinjstvu.

Po Frojdu seksualni život deteta se ispoljava u vidljivoj formi za opservaciju oko 3 ili 4 godine života, ali se manifestacije seksualnog nagona tada susreću i sa spoljašnjim preprekama kao što je vaspitanje, koje je karakteristika kulture u kojoj osoba živi, kao i internim preprekama kao što su odbojnost (gnušanje), skromnost i moralni standardi, koji su posledica represije. Tokom perioda latencije seksualni nagon se okreće od direktnih seksualnih ciljeva i usmerava u drugim pravcima u vidu kulturnih dostignuća, a zahvaljujući procesu tj. mehanizmu od-

brane, koji Freud definiše kao sublimacija.

Sisanje palca Freud uzima za model manifestacija infantilne seksualnosti; aktivnost se javlja u ranom detinjstvu a može biti prisutna i tokom celog života. Po Freudu dete koje upotrebljava prst za sisanje je vođeno potragom za zadovoljstvom, koje je već doživelo kroz "dečiju prvu i najvitalniju aktivnost, sisanje na majčinoj dojci ili njenoj zameni". Tokom dojenja dečije usne se ponašaju kao erotogena zona, izvor prijatne senzacije. Ovaj erotogeni kvalitet nije limitiran samo na oralnu zonu; može pripadati bilo kom delu tela, koji postaje ekscitabilan poput genitalija. Glavna karakteristika seksualnog nagona u detinjstvu je njegova esencijalna masturbatorna priroda. U manifestacije infantilne seksualnosti, Freud pored oralne masturbatorne aktivnosti uključuje i aktivnosti, koje su vezane za analnu zonu (zadovoljstvo u retenciji ili ekspulziji), kao i uretralne aktivnosti koje uključuju prijatnost uriniranja (kako kod dečaka tako i kod devojčica), kao i one u genitalnom predelu. Ove observacije su navele Freuda da opiše tri različite faze infantilne masturbacije: prva je da je onanizam malog deteta povezan sa ishranom, druga pripada trećoj ili četvrtoj godini života, dok treća faza odgovara pubertetskoj masturbaciji, koja se do tada jedina razmatrala.

Freud je sažeo pristup infantilnoj seksualnosti ukratko rečima "dete je polimorfno perverzno". Ovim izrazom hteo je da ukaže da delovi dečijeg tela su rani početci nastanka jake senzitivnosti na erotizaciju; tek kasnije erogene zone postaju subjekt genitalne organizacije, koja ima za cilj da ujedini seksualnost. Izraz

"polimorfno" ukazuje na veliku raznolikost erotogenih zona koje mogu biti pokrenute u ranom detinjstvu. Postojanje polimorfne dispozicije za perverziju kod dece omogućava Freudu da pruži objašnjenje za nastanak organizovane perverznosti kod odraslih, putem prisustva dela infantilne seksualnosti, koja je ostala fiksirana na ranom stadijumu psihoseksualnog razvoja.

Infantilne seksualne teorije

U manifestacije infantilne seksualnosti Freud ubraja intenzivnu radoznalost koju deca ispoljavaju putem neumoljivih pitanja u vezi seksualnih stvari: odakle dolaze bebe? Kako to tata i mama rade? Ova pitanja ponavljana na razne načine daju nam kratak pogled na teorije koje deca postavljaju na temu seksualnosti – npr. da postoji samo jedan organ koji određuje razlike u polovima: dečaci imaju penis, devojčice ne. Druge infantilne seksualne teorije se bave idejama, koje deca imaju povodom rođenja (da li se deca rađaju kroz karlicu kao otpuštanje fecesa?) ili povodom seksualnog odnosa roditelja (impregnacija putem poljubca, sadistički pogled na seksualni odnos itd.). Bez obzira na prirodu, svesne dečije fantazije su iznad svega refleksija njihove nesvesne seksualne organizacije i načina na koji zamišljaju, u svojoj fantaziji, odnose između ljudi u njihovom neposrednom krugu.

Faze razvoja seksualne organizacije

Proširujući prvobitne postavke koje je objavio 1905. godine u prvom izdanju *Tri rasprave o seksualnoj teoriji*,

1915. godine Frojd uvodi ideju organizacije libida kroz sukcesivne faze, gde svaka faza odgovara primarnoj erogenoj zoni. Frojd opisuje oralnu, analno-sadističku i genitalnu fazu. Falusnu fazu opisuje naknadno 1923. godine a smešta je između analne i genitalne faze; falusna faza zna za samo jedan organ – penis i njegov ekvivalent klitoris. Razvoj seksualnosti bi pratio put koji kreće od pregenitalnih stadijuma libidinalne organizacije – oralne, analno-sadističke i falusne do genitalne organizacije, koja je inaugurisana u doba puberteta. Mada Frojd opisuje psihoseksualni razvoj evolucionističkim pojmovima, ističe da ta trajektorija nije kompletno linearna i da se preklapanja faza mogu desiti.

Odnosno, prva tri stadijuma u razvoju ličnosti su najvažnija i traju do 5 godine života. U prvom stepenu, oralnoj fazi, libido je ograničen prvenstveno na usta, a oblik zadovoljstva deteta je njegovo sopstveno telo i grudi majke koja ga hrani. Pošto dete nema sposobnost da diferencira unutrašnje i spoljašnje oblike stimulacije, ono smatra da i majčine grudi pripadaju njegovom egu.

Tokom drugog stupnja u razvoju, između 2-3 godine, Frojd smatra da snaga libidinalnog interesa počinje da prelazi sa oralnog na analni predeo i dečije zadovoljstvo počinje da biva povezano sa sadržajem izbacivanja fecesa. U poređenju sa oralnom fazom, koja je pasivna, analna faza usmerena je prema spoljašnjem svetu, roditeljima, i karakteriše se napadima, potčinjavanjem i osećanjem moći. To je vreme kada se uspostavlja simboličko značenje davanja i zadržavanja.

U trećoj, falusnoj, fazi libidinalnog razvoja, libidinalne gratifikacije kod oba pola se centriraju na polne organe i to je vreme kada devojčica razvija osećanje penis zavisti. Tokom falusne faze pojavljuje se i Edipov kompleks, koji igra osnovnu ulogu u razvoju ličnosti, jer neurotične osobe ne uspevaju pravilno da ga razreše. Edipov kompleks, u kome je libido vezan za sliku roditelja, čini jezgro neuroze.

Dalje u razvoju dečije seksualnosti nastupa period latencije, koji traje sve do porasta libida u pubertetu i ponovnog oživljavanja seksualnih interesa. Tokom ovog perioda pojačano je potiskivanje i dolazi do amnezije za rane godine života. Tokom puberteta, dečak produžava svoj interes za penis i nastavlja razvoj istim tokom kao i ranije. Devojčice sada moraju da postanu svesne svoje vagine i zbog toga Frojd govori o ženstvenosti i njenoj pasivnoj ulozi.

Sve navedene faze uzajamno se preklapaju i utiču na tok razvoja, a ni jedna se ne završava u potpunosti. Frojd to upoređuje sa vojskom koja napreduje, ali iza sebe na određenim tačkama ostavlja trupe i obezbeđuje liniju povlačenja u slučaju iznenadnog napada. Tendencija da se osnaže i obezbede neke ranije pozicije nazivaju se tačkama fiksacije, a povlačenje snaga pod određenim okolnostima na njih, regresijom. U tom svetlu neurotski simptomi, pokrenuti aktuelnim teškoćama u životu odraslih osoba, uslovljavaju proces regresije, koji se seže do tačaka na kojima je došlo do fiksacije u razvoju.

Psihoanaliza nas uči da nagoni mogu da dožive potiskivanje, preokretanje u suprotno, okretanje protiv sopstvene ličnosti i sublimaciju. Pošto je seksualni nagon još uvek najbolje proučen, ova zbivanja se odnose prvenstveno na ovaj nagon.

Ukratko da ponovimo ono što je iz psihoanalize već od ranije poznato da se potiskivanje odigrava onda kad je zadovoljavanje nagona skopčano sa nekom vrstom moralne zablude, pri čemu se pretpostavljenom zadovoljstvu isprečuje još jače nezadovoljstvo, pa da bi se izbegao bolan konflikt u svesti, ovaj se potiskuje u nesvesno; preokretanje u suprotno odnosi se na način odbrane našeg Ja u odnosu na naše nagone, pri čemu dolazi do okretanja aktivnosti u pasivnost, kao i do sadržajnog preokretanja; okretanje protiv sopstvene ličnosti je zamena objekta pri nepromenjenom cilju, dok je sublimacija postizanje duhovnih zadovoljstava uz korišćenje transformisane seksualne energije.

Osim što odmah pada u oči prilikom razmatranja sudbine seksualnog nagona, posmatrane iz psihoanalitičarskog ugla, jeste da osim sublimacije, u svim ostalim slučajevima nagonskih zbivanja u čoveku, nagon predstavlja opasnost za čoveka. Iako ovakvo stanovište može da izgleda jednostrano, ono odgovara stvarnosti najčešćih unutrašnjih događaja u čoveku, ali odgovara i suštini samog nagona. I pored maločas pomenute varijabilnosti nagona, svu su nagoni u nama konzervativne i regresivne prirode. Bez aktivnog uče-

šća čovekovog Ja, svi nagoni pokazuju slepu težnju da ponove ranija iskustva i situacije, da uteraju čoveka u prirodu ponavljanja, rečju da čovekovoј slobodi nametnu nužnost.

TREĆI ESEJ: TRANSFORMACIJE PUBERTETA

Kontrast između infantilnog auto-eroticizma i post-pubertetskog izbora objekta

U izdanju iz 1905. Frojd na kratko poredi infantilnu seksualnost koja za njega ima auto-erotski manir, sa onim iz post-pubertetskog perioda, fokusiranog na "izbor objekta", drugim rečima na osobu koja je izabrana kao ljubavni objekt. U originalnoj verziji, rane faze seksualnosti imaju svoj isključivi objekt u individualnom telesnom, dok post pubertalna seksualnost se zasniva, po Frojdu, na izboru objekta, tj. na osobi koja je voljena i željena, kada se stekne fizička i psihološka zrelost.

S obzirom da je Frojd pridovavao materijal kroz naredna izdanja, težio je da umanjii kontrast između infantilnog auto-eroticizma i postpubertalnog izbora objekta. Kada je 1915. godine predstavio ideju faze libida, za svaku je opisao odgovarajući tip objekta. Sa nastankom puberteta, komponente instinkta postaju integrisanije i vode ka izboru objekta. Kasnije je Frojd razmatrao udeo afekta ljubavi i mržnje u objektnim relacijama i u toku individualnog razvoja. 1912. godine opisao je koncept ambivalentnosti u *Dinamici transfera*, odatle pa nadalje razmatrao je ambivalentnost između ljubavi i mržnje, kao karakteristiku pregenitalnih objektnih relacija. Istakao je kon-

trast između afektivnih, trenutnih, tipičnih ili infantilnih komponenti instinkta i senzualnog, koji je karakteristika pubertetskog izbora objekta. Da bi aktiviralo senzuelni izbor objekta, dete mora da se odrekne ranih incestuoznih objekata ljubavi, predstavljenih u ocu ili majci. Izbor novih objekata je i dalje pod uticajem, ranih izbora, tako da zaostaju sličnosti između željenih objekata ljubavi izabranih nakon puberteta i detetovih najranijih objektnih izbora, roditelja. Drugim rečima, kako kaže Frojd, niko od nas ne može da izbegne uticaj najranijih incestuoznih izbora objekata iz detinjstva, jer ovi imaju udela tokom celog života.

Frojd na kraju primećuje, da seksualna zrelost, kako ju je on opisao se retko dostiže; ističući odlučnu ulogu infantilne seksualnosti u normalnom i patološkom razvoju kaže “Svaki patološki poremećaj seksualnog života je pravilno da se posmatra kao jedna inhibicija u razvoju”.

Frojd prvi definiše na strukturisan i naučno definisan način stvari koje se tiču ljudske seksualnost od najranijeg doba, fenomene koje su notirali i mnogi drugi ljudi pre njega. Upravo u tome je i njegov revolucionarni pionirski doprinos. Prve reakcije javnog mnjenja na Frojdova otkrića u vezi seksualnosti su ga načinila “univerzalno nepopularnim”. Prezentiranje slučaja “Dora” medicinskoj javnosti u tadašnjem Beču šokiralo je savremenike medicinske doktrine. Oglušivši se na gromoglasni kritičizam, determinisan naučnom idejom Frojd prevazilazi obskurnost vremena i postiže vekovni trijumf revolucionarne misli u domenu psihologije ljudskog bitisanja.

Frojd se, međutim, nikada nije oslobodio viktorijanskog stava svoga doba

prema ženama. Dve glavne njegove ideje, kastracioni kompleks i zavist prema penisu, počivaju na postulatu o biološkoj inferiornosti žena. Frojd je istina, shvatio da je osećanje inferiornosti koje je žena osećala vezano za ograničenja koja je tadašnja kultura nametala, ali on nikada nije postavio pitanje porekla ovakvog stava jedne kulture. Svaki kulturni stav bio mu je naprosto determinisan biološkom situacijom.

Čovek koji je ukazao pažnju svojim savremenicima na nezdrav karakter čitavog stava epohe prema seksualitetu bio je do izvesne mere i sam žrtva tog otkrića. Uprkos smelim naučnim diskusijama, koje je vodio o ovom problemu ima dokaza da se i sam Frojd nije mogao osloboditi osećanja da govori o “prljavom” predmetu, nečem najnižem u ljudskoj prirodi, čiju egzistenciju do izvesnog stepena na samom kraju treba samo žaliti. Seksualni akt shvaćen kao deo produktivne i stvaralačke ljubavi nikada se ne sreće u njegovim spisima. Seksualnost prema Frojdu, duguje svoj izvanredni značaj prosto činjenici da predstavlja olakšanje jedne tenzije.

I pored izvesnih manjkavosti i propusta u svojoj teoriji i praksi, Frojd je stvorio jednu novu koncepciju čoveka, što je čoveka vratilo u prirodan red i determinisanost, a time u velikoj meri srušilo nenaučne i mračne koncepcije o čoveku.

Sa ove vremenske distance, Frojd je čovek koji je obeležio istoriju razvoja moderne misli. Frojdova koncepcija čoveka značila je poništavanje tradicionalnih vrednosti, bila je revolucionarna i zbog toga neprihvatljiva za sve one koji su čoveka izdvajali iz prirodnog reda stvari i iz prirodne uzročnosti i determinisanosti.

Literatura

1. Jerotić V. Psihoanaliza bolest stvaranje, Službeni list SRJ, Beograd 1995.
2. Adler A. O nervoznom karakteru, Prosveta, Beograd, 1977.
3. Erić Lj. Neuroze, Medicinski fakultet Beograd, 2002.
4. Freud E, Freud L, Grubrich-Simits I. Sigmund Freud, His life in pictures and words, Andre Deutsch, London 1978.
5. Frojd S. Tri rasprave o seksualnoj teoriji, Odabrana dela Sigmunda Frojda, knj. 4, Matica srpska, Novi Sad 1984.
6. Frojd S. Uvod u psihoanalizu, Odabrana dela Sigmunda Frojda, knj. 2, Matica srpska, Novi Sad 1984.
7. From E. Veličina i granice Frojdove misli. Naprijed, Zagreb 1984.
8. Jacoby R. Potiskivanje psihoanalize, Srboštampa, Beograd 1986.
9. Legaš D. Psihoanaliza, Matica hrvatska, Zagreb 1970.
10. Masson JM. The Assault on truth, Pocket books, New York 1988.
11. Trebješanin Ž. Leksikon psihoanalize, Matica srpska, Novi Sad 2003.
12. Trebješanin Ž. Šta Frojd zaista nije rekao, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd 2005.
13. Džons E. Život i delo Sigmunda Frojda, knjiga 1-2, Matica srpska, Novi Sad 1985.